

БІЛЯ ДЖЕРЕЛ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

УДК [223:22.045]:821.161.2 Шевченко

*Віктор Радущий
(Ізраїль)*

ДЕЯКІ СТАРОЗАПОВІТНІ ПАРАФРАЗИ ТА АЛЮЗІЇ В ПОЕЗІЇ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

У статті йдеться про цикл поезій Т. Г. Шевченка «Псалми Давидові». У своїх переспівах він свідомо об'єднав дві важливі засади – біблійну та національну українську. Поет уперше переконливо і з надзвичайною художньою силою використав у контексті проблем України – національно-поетичних, духовних, соціальних – широку палітру релігійно-філософського та художнього світу Псалтиря.

Ключові слова: Шевченко, псалми, переспіви, мотиви й образи Псалтиря.

Appearance of cycle «The Psalms of David» was defined by poet's life and outlook, he consciously united in his variations two important principles – biblical and nationally Ukrainian. For the first time convincingly and with extraordinary artistic power in the context of Ukrainian problems (nationally poetic, spiritual and social) a wide palette of the religiously-philosophical and artistic world of the Psalter was used.

Key words: Shevchenko, psalms, variations, motifs and types.

Багато слів сказано про те, що Тарас Шевченко має зі своїм народом таємничий зв'язок, який діє не лише на рівні тем та образів його творів, а й на підсвідомому рівні. Його поезія, як пише Володимир Діброва, «завдяки своїй природній магії (або лише нам, українцям, зрозумілому символічному коду), доно-

силь до нас певні дуже важливі універсальні істини. Навіть, якщо ми їх і не вповні усвідомлюємо» [Діброва 1997, с. 54]. Такий рідкісний зв'язок поета зі своїм народом намагалися пояснити різними причинами: соціальними, естетичними, містичними, особистими (П. Куліш: «Шевченко перше всіх запитавав наші німі могили, що вони таке, і одному тільки йому дали вони ясну, як Боже слово, відповідь»).

Якщо існує такий феномен, як душа народу, то Тарас Шевченко у своїй творчості, безумовно, сягнув її глибин і зміг «поставити за словами» те, що зазвичай звідти вислизає. «Світ Шевченкової поезії (як і українська душа або вдача, яка її породила) – це є стихія. Щедра, бурхлива, емоційно наснажена, ніжна й жорстока» [Діброва 1997, с. 52]. Але, як стверджував Євген Маланюк, «Шевченко був, є і буде явищем згущено-національним в такій консистенції, що ще довго залишатиметься герметично-непрístupним для більшості чужинців, навіть для українофільськи настроєних найближчих сусідів» [Маланюк 1962, с. 94].

І все ж зауважимо, що природна магія, символічний код, душа народу притаманні не тільки українській культурі та поезії, а й багатьом справді значним явищам людського духу. Навіть більше, можна з упевненістю твердити, що саме «згущене національне» явище в такій «консистенції» робить ці висоти духу надбанням усього людства. Наприклад, Старий Заповіт здається «герметично-непрístupним». Коли ж читаємо його мовою іврит, то знаходимо в ньому і природну магію слова й образу, і символічний код, зрозумілий, здавалося б, лише тому народу, який створив цю велич духу, який має власну душу або вдачу, що її породила. Годі заперечувати, що Біблія взагалі та Книга Псалмів зокрема зробили чільний внесок у формування різних культур світу. Біблія та Псалми раз у раз ставали могутнім креативним фактором, який сприяв розвитку національних культур. Східні слов'яни зна-

ли псалми приблизно від 863 року, коли Псалтир переклали Кирило і Мефодій [Огієнко 1918], і для українців ознайомлення з Псалтирем розпочалося з часів Київської Русі – саме тоді розповсюджували біблійні книги в церковнослов'янському перекладі Кирила та Мефодія, і Псалтир був найпоширенішою книгою. Найперші списки Псалтиря відомі з XI ст. Рукописний кодекс Київський Псалтир було переписано уставним письмом 1397 року. Появі ж першого в Україні друкованого тексту Святого Письма – Острозької Біблії 1581 року – передувало кілька видань Псалтиря (1569–1570 рр. – Здолбунів; 1576 р. – Вільно; 1580 р. – Острого).

Псалтир, який Шевченко знав напам'ять ще з юних років, глибоко вплинув на поета і своїм змістом, і своєю поетичною красою. Власні твори він неодноразово називав псалмами: «Насміються на псалом той, що виллю сльозами» («До Основ'яненка» [Кобзар 1974, с. 52]); «... Воспою... псалом і тихим, і веселим» («Марія» [Кобзар 1974, с. 530]). Ніби вже з перших поетичних кроків відчував у собі те, що йому судилося: бути псалмоспівцем свого народу, будівничим його духу, його мови, його культури. Ось чому Тарас Шевченко не міг не звернутися до Псалтиря. Адже, Біблія була настільною книгою його життя. Поява циклу «Псалми Давидові» була зумовлена і життям, і світоглядом поета. Він свідомо об'єднав у своїх переспівах дві важливі засади – біблійну та національну українську, уперше переконливо і з надзвичайною художньою силою використав у контексті проблем України – національних, поетичних, духовних, соціальних – широку палітру релігійно-філософських і художніх світів Псалтиря.

Шевченко вибрав псалми для переспіву зовсім не випадково. Десять переписаних ним зі ста п'ятдесяти псалмів, з яких складається Псалтир, є ключовими, бо вони доволі точно відтворюють усю духовну силу цієї важливої книги.

Під час дослідження творчості Тараса Шевченка неможливо лишити осторонь біблійні джерела його світогляду або намагатися тлумачити їх як релігійність поета. Тарас Шевченко здавна залучав до своєї творчості біблійні джерела. А народні пісні знав і любив з дитинства. Тому не випадково у переспівах псалмів поет використав свій улюблений розмір – коломийковий вірш. Це відзначила М. Ласло-Куцюк: «Двотактний коломийковий вірш з його чіткою ритмічною організацією і синтаксичною впорядкованістю становив ідеальний засіб передачі українською мовою наскрізного паралелізму біблійного стиха. Це і спричиняється до стислості, енергійності і високої економії шевченківських обробок псалмів. Такої майстерності вже ніхто не досяг після нього. Таїна лежить не тільки в самому розмірі, а у вмілому його використанні, в гнучкості шевченківського коломийкового вірша, бо ж частина Кулішевих перекладів псалмів здійснена коломийковим віршем, та вони слабші за самі ж його переклади, здійснені в ямбах» [Ласло-Куцюк 1979, с. 69].

Як приклад, розглянемо переспіви 132-го, 136-го і 149-го псалмів, зробивши деякі попередні зауваження. Дослідження онтологічного зв'язку поета з Біблією здійснюватимемо із застереженням: ітиметься тільки про Старий Заповіт, про духовну традицію, яка зветься «іудейсько-християнською», про ставлення Шевченка до неї. До речі, обмеження «тільки однією стороною – розкриттям глибинного зв'язку зі Старим Заповітом» запропонувала свого часу М. Ласло-Куцюк: «Розкриття зв'язку з християнськими концептами – завдання окреме, і ми цього аспекту не торкаємось» [Ласло-Куцюк 1979, с. 65].

Псалом – це передусім пісня, яку співають під час Богослужіння у християнських храмах, та ще за різних урочистостей. Пісня, яка наповнює людей побожністю, гарним, святковим настроєм. Така пісня має бути лаконічною, щоб усі могли її легко запам'ятати. Але водночас у ній акумулюється вікович-

на мудрість народу. Яскравим прикладом такої святкової пісні є 132-й псалом. Перед автором переспіву постало завдання, з яким він раніше не стикався. Якщо в попередніх творах йому потрібно було передавати філософські роздуми автора псалма, доносити до читача явний і прихований зміст, то тут Шевченкові довелося відтворювати поетичний шедевр, апробований часом. І йому вдалося це здійснити. Як зазначає В. Щурат, «Шевченко розширив цей псалом, але так вміло, що зробив з нього перлу поезії» [Щурат 1905, с. 27]. Справді, бездоганний мистецький смак поета, його глибоке розуміння суті Святого Письма дозволили йому з трьох віршів першоджерела зробити 22-рядковий шедевр. Читач, який добре знає оригінальний староеврейський текст, не може уникнути відчуття (майже містичного, бо воно, звісно, не є вадою справжньої поезії), що перші два рядки переспіву мають однакову кількість складів, порівняно з івритом, де ці рядки – улюблена споконвіку народна пісня. Це містичне враження посилюється ще й тим, що 22 – це кількість літер в івритській абетці. Порівняймо тексти автора псалма царя Давида і переспів Шевченка. Задля повноти картини подаємо дві версії перекладів: I – підрядковий переклад автора статті; II – канонізований переклад Біблії українською мовою митрополита Іларіона Огієнка.

I. 1 Як же гарно та любо жити
 братам укупі!
 2 Немов найліпше миро на голову,
 що стікає на бороду, на бороду
 Ааронову, що спливає на край
 шат його!
 3 Немов роса Хермонська, що
 спадає на гори Сіони, бо там
 наказав Господь благословення
 життя по віки.

קלג
 1 שִׁיר הַמַּעֲלוֹת, לְדָוִד הַנֶּהָה מִהַשּׁוֹב וּמֵהַיָּצִיעִים;
 אֲשֶׁרֶת אֶהְיֶה גַם־יָחִיד:
 2 כַּשֶּׁמֶן הַשּׁוֹב עַל־הָרֹאשׁ, י'רֹד, עַל־הַזָּקֵן
 וְזָקֵן־אֶהְיֶה; אֲשֶׁי'רֹד, עַל־פִּי מִדֹּתָיו:
 3 כַּטַּל־חֶרְמוֹן, אֲשֶׁי'רֹד עַל־הָרֵי צִיּוֹן כִּי שָׁם צִוָּה
 הַיְהוָה אֶת־הַבְּרָכָה: תַּיִם, עַד־הָעוֹלָם:

II. 1 Оце яке добре та гарне яке, –
щоб жити братам однокупно!
2 Воно – як добра олива,
на голову, що спливає на
бороду, Ааронову бороду,
що спливає на кінці
одежі його!
3 Воно – як гермонська
роса, що спадає на гори
Сіону, бо там наказав
Господь благословення
повіквічне життя

Чи є що краще, краще в світі,
Як укупі жити,
З братам добрим добро певне
Пожить, не ділити?
Яко миро добровонне
З голови честної
На бороду Аароню
Спадає росюю
І на шитії омети
Ризи дорогої;
Або роси ермонськії
На святії гори
Високії сіонськії
Спадають і творять
Добро тварям земнородним,
І землі, і людям, –
Отак братів благих своїх
Господь не забуде,
Воцариться в дому тихім,
В сім'ї тій великій,
І пошле їм добру долю
Од віка до віка

[Шевченко 2000, с. 63].

Коментуючи переспів цього псалма, В. Щурат зазначає: «Найбільшому розширенню підпав сам кінець псалма. Порівняння в церковнім тексті – то більше натяки, ніж порівняння; гадки їх не висловлені до краю. Те, чого з трудом належить догадуватися, Шевченко виразив ясно і прецизно» [Щурат 1905, с. 23]. Отже, Шевченко знову розвиває натяки, які знаходить в оригінальному тексті Священного Писання, насиченому образами й алегоріями. Текст псалма перетворюється на український літературний шедевр. Цей переспів цікавий своєю насиченістю біблійними власними назвами. У деяких творах Шевченко випускає давньоєврейські реалії, наближаючи

давній текст до сьогодні. Цього разу – усе навпаки. Біблійний образ, у якому згадується і добровонне миро, і ермонські роси, і гори Сіонські, і Мойсеїв брат Аарон, чи не вперше сповна передається українським поетом. Головна думка псалма – заклик до єдності народу перед Богом – досконало відтворена в переспіві. Шевченкові близька ця думка, адже він убачає майбутнє в єдності народу, у тому, що ворожнечу та розбрат буде подолано.

І в цьому псалмі, і в усій Біблії наскрізною є думка про те, що народ становить дружну сім'ю. Вона декларується в останніх рядках переспіву. Ці рядки автор використав й у своєму чи не найвідомішому «Заповіті».

Переспівуючи Псалтир, Шевченко немов перевіряє себе і свій таланти, з'ясовуючи, чи під силу йому створити вірші, що стали б поряд із біблійним текстом. Вибір псалмів для переспіву підтверджує думку, що поет бажав піддати себе випробуванню. Адже поряд з віршами із ще не зовсім розшифрованим змістом, ми можемо побачити й цілком зрозумілі тексти, як-от щойно розглянутий псалом. Випробування і справді було важким. Витримавши його, Шевченко істотно збагатив свою музу. Поетичні знахідки продовжують своє існування в його творчості, набираючи вигляду наскрізних тем поезії. Переспів 132-го псалма переконливо доводить, що Шевченкові під силу було створити перлину української літератури навіть із загальновідомого та улюбленого твору, адекватна передача якого є непростим завданням. На початку 1861 року Т. Шевченко видав укладений ним «Букварь южнорусский» – посібник для навчання грамоти українською мовою, у якому вмістив 132-й псалом у власному переспіві.

Мабуть, найвідомішим з усього циклу є 136-й псалом. Хронологічно він пов'язаний з подіями початку занепаду держави євреїв за Давида й Соломона. Досить цікавим є

сам факт появи цього псалма у збірці, яку традиційно приписують одному з наймогутніших єврейських царів. Автор псалма поєднує описи найвеличніших досягнень з картинами поневірянь. У цьому неважко знайти повчальний зміст. Якщо в Книзі Еклезіаста безпосередньо йдеться про непевність долі, то Книга псалмів змушує читача самостійно переконатися в такій непевності. Стилістично 136-й псалом добре вписується в загальну канву Псалтиря. З одного боку, це цілком природно, адже йдеться про цілісний твір. А з другого боку – це не може не викликати подиву. Адже історичні обставини докорінно змінюються, й автор псалмів має говорити тепер не з позиції зухвалої зверхності, а з позиції припущеності та зневіри.

Очевидно, тут Старий Заповіт подає нам приклад справжньої, духовної, а не поверхової релігійності. Істинна віра полягає в дотриманні Закону Божого, незважаючи на історичні обставини. На вершині могутності Ізраїльського царства, а згодом у вавилонському полоні, євреї не втратили системи координат, шанобливого ставлення до Бога, свого духу, який не дозволяє впадати у відчай у часи скрути чи надмірного вивищуватися в часи благоденства.

Не дивно, що Шевченко обрав для переспіву цей псалом. Він не міг пропустити мінорний текст Псалтиря, який написано за дуже несприятливих зовнішніх обставин. Утім, на цей псалом звернув увагу не лише Шевченко. Він був дуже популярним в українській літературі Шевченкової доби, як до речі, й сама історична колізія вавилонського полону. Події, відображені у псалмі, у різних контекстах використовували видатні українські письменники, поети та публіцисти. Із цього погляду 136-й псалом є дуже привабливим. Не важко провести паралель між вавилонським полоном євреїв і майже таким самим становищем українців крізь віки. Історія засвідчила остаточну перевагу саме полонених над сво-

їми поневолювачами – полонених, які змогли зберегти себе й залишитися в сім'ї народів, у той час, як поневолювачі зішли з історичної сцени. Аналіз Шевченкового переспіву дозволяє зрозуміти, що саме поет вважав найважливішим у цьому псалмі. Наводимо паралельно власний підрядковий переклад з давньоєврейської (I), переклад митрополита Іларіона тексту псалма 136 (II) і текст Шевченкового переспіву цього ж псалма.

I. 1	Над річками Вавилоні
там сиділи ми й ридали,
як споминали Сіон.	קלז
על נהרות בקל, שם ישבנו גם-בכינו; בנזכרנו,
את-ציון:
2	На вербах, серед неї,
повісили ми арфи наші.	2 על-ערכים בתוכה; תלינו, כנ' רותינו:
3	Бо ж там вимагали від нас
поневолювачі наші пісень
і утискувачі наші – веселощів:
«Співайте нам із пісень Сіонських».	3 כי שם שאלנו שוכינו דברי-שיר ותוללינו
שמה; שירו לנו, משיר ציון:
4	Як заспіваємо пісню
Господню на чужій землі.	4 איה, נשיר את-שיר-יהוה; על, אדמה זכר:
5	Якщо я забуду тебе, Єрусалиме,
хай забудеться правиця моя.	5 אם-אשכחך ירושלם, תשכח ימיני:
6	Хай язик мій до піднебіння
прилипне, якщо не споминатиму
тебе, якщо не піднесу Єрусалима
понад головну радість свою.	6 תדבק-לשוני להכי אמל' א
אזכרכי אמל' א
אעלה את-ירושלם; על, ר' אש שמחתי:
7	Згадай, о Господи,
синам Єдома – про день
Єрусалима, що віщали:
«Руйнуйте, руйнуйте аж
до самих підвалин його!»	7 זכ'ר יהוה לבני אדום, את יום ירושלם.
הא' מרים ערו ערו; עד, היסוד בה:
8	Дочко Вавілонська,
пограбована дощенту, блаженний,
хто відплатить тобі за твій
чин, що ти нам заподіяла.	8 בת-בבל, השודנה אשרי שישלם-לה;
את-מולך. שגמלת לנו:
9	Блаженний, хто, вхопивши,
розіб'є твої немовлята об скелю.	9 אשרי שי' אחז ונפץ את-ע' ללך, אל-הפלע:

II. 1 Над річками Вавилонськими
там сиділи ми та й плакали,
коли згадували про Сіона.
2 На вербах у ньому
повісили ми свої арфи,
3 співу бо пісні від нас
там жадали були
поневолювачі наші,
а веселоців – наші мучителі:
«Заспівайте но нам
із Сіонських пісень!»
4 Як же зможемо ми заспівати
Господню пісню
в землі чужинця?
5 Якщо я забуду за тебе,
о, Єрусалиме, – хай
забуде за мене правиця моя!
6 Нехай язик мій до мого
піднебіння прилипне,
якщо я не буду тебе пам'ятати,
якщо не поставлю я
Єрусалима на радість
найвищу свою!
7 Пам'ятай же, о Господи,
едомським синам про день
Єрусалима, як кричали вони:
«Руйнуйте, руйнуйте аж
до підвалин його!»
8 Вавилонська дочко,
що маеш і ти ограбована
бути, – блажен хто заплатить
тобі за твій
чин, що ти нам заподіяла!
9 Блажен хто ухопить
та порозбиває об скелю і твої
немовлята!

На ріках крут Вавилону,
Під вербами в полі,
Сиділи ми і плакали
В далекій неволі
І на вербах повішали
Органи глухії,
І нам стали сміятися
Едомляне злії:
«Розкажіть нам пісню вашу,
Може й ми заплачем.
Або нашу заспівайте,
Невольники наші».
Якої ж ми заспіваєм?..
На чужому полі
Не співають веселої
В далекій неволі.
І коли тебе забуду,
Іерусалиме,
Забвен буду, покинутий
Рабом на чужині.
І язик мій оніміє,
Висохне, лукавий,
Як забуду пом'янути
Тебе, наша славо.
І Господь наш вас пом'яне,
Едомські діти,
Як кричали ви: «Руйнуйте,
Руйнуйте, паліте
Сіон святий». Вавилоня
Дщере окаянна!
Блаженний той, хто заплатить
За твої кайдани!
Блажен! Блажен! Тебе, злая,
В радості застане
І розі'є дітей твоїх
О холодний камень

[Шевченко 2000, с. 70, 71].

Можна побачити, що цей переспів відрізняється від решти. У ньому практично немає купюр, порівняно з оригінальним текстом. Натомість деякі фрагменти переспівано навіть детальніше. Вражає ретельність, з якою Шевченко відтворив головні змістові моменти оригінальної поезії. Очевидно, цей твір справив на поета неабияке враження, а тому і ставлення до нього було особливим. Аналізуючи Шевченкові переспіви 43-го і 149-го псалмів, В. Щурат наголошує на тому, що поет випускає частину тексту: «Згадка про Ізраїля і синів сіонських псовала б характер псалма, який случайно виходив щироукраїнським» [Щурат 1905, с. 23]. Із Щуратом важко не погодитися, адже переспів сприймається як цілком сучасний та оригінальний твір. До речі, те саме можна сказати і про всі біблійні переспіви, а не лише про переспіви псалмів.

Шевченко, проводячи паралелі між біблійним змістом і своїм часом, вдається до логічних замінів, у результаті чого в старозаповітних текстах з'являються згадки про Україну. Це явище, як свідчить проведений аналіз, можна вважати нормальним для Шевченкових переспівів.

Але 136-й псалом становить виняток із цього правила. У ньому Шевченко йде немовби проти власної традиції. Зберігаючи давньоєврейські реалії, він, що традиційно для переспівів, ретельно стежить за збереженням змістової частини твору. На самому початку в Шевченка з'явився додатковий рядок. Його немає ні в оригінальному тексті, ні в тих перекладах, якими, ймовірно, послуговувався поет. Він наголошує, що люди перебували «під вербами в полі», що означає їхнє вкрай злиденне становище. Єврейські біженці опинилися просто неба, а для Шевченка, який сам добре знав, що таке злидні, це не просто поетичний образ – це констатація жахливого становища людей.

Далі поет описує діалог між гнобителями та гнобленими. Цікаво, що і в оригіналі, і в перекладах едомляни про-

сто вимагають від євреїв пісень і веселощів. У Шевченка ж вони глузують зі становища своїх полонених. Це глузування з'являється, очевидно, не випадково. Воно траплялося в оригіналі та переспіві 43-го псалма, де євреї, звертаючись до Бога, кажуть, що вороги глузують з них. Це дуже сильний образ – адже глузування становить крайній ступінь зневаги. Тому Шевченко вирішив використати його в 136-му псалмі тоді, коли треба було підкреслити тяжке становище полонених.

А потім перед Шевченком постає необхідність передати чи не найважливіший момент усього псалма. Немає нічого гіршого для віруючого в Бога єврея, ніж забути Єрусалим, або, якщо розшифрувати ці слова, забути Закон Божий. Знову з'являється в переспіваному псалмі цей мотив, і знову Шевченко ставиться до нього дуже серйозно. Він вводить в українську мову традиційні давньоєврейські звороти. Це вдається йому настільки вдало, що кумедні на перший погляд присягання набирають справді біблійного пафосу. Можна припустити, що в цьому разі Шевченко говорить, власне, і від себе, адже він уже перебував на чужині до того, як написав ці переспіви. Так чи інакше, але слід визнати, що Шевченкове: «І коли тебе забуду, / Іерусалиме, / Забвен буду, покинутий, / Рабом на чужині. / І язик мій оніміє, / Висохне, лукавий, / Як забуду пом'янути Тебе, / наша славо!» – перевершує всі рядки слов'янських перекладів цього псалма, а також найточніше передає пафос та інтонацію відповідної давньоєврейської формули. Певною мірою Шевченко відроджує у своїй поезії прадавню символіку, яку цивілізація, що розвивається, залишає в минулому.

Нарешті, в останній змістовій третині переспіву поет пом'якшує біблійну жагу помсти, яка особливо яскраво виокремлюється в церковних перекладах. Останні безпосередньо закликають Бога відплатити Вавилонові якнайжорстокі-

ше, тоді як Шевченко (цілком у руслі своєї гуманної традиції, що її було закладено в попередніх псалмах) лише констатує, що для злих настане розплата і запорукою цієї розплати є справедливий Бог, який карає неправедних. Гуманістична концепція Шевченка змушує його змінити зміст останнього рядка. Поет не вважає, що блаженною буде та людина, яка наважиться на вбивство дітей навіть із помсти. Він пише, що це зробить «злая», тобто доля, і будь-яка людина буде лише виконавцем цієї долі.

Таким чином, у цьому переспіві ми ще раз бачимо дивовижне розуміння Шевченком біблійної філософії народу, який зберігав себе завжди – і в радості, і в горі. Це розуміння поєднане з християнськими гуманістичними мотивами, без яких неможливо було в XIX ст. переповідати Біблію, написану в значно жорстокіший час.

У псалмі, який приваблював багатьох мистців своєю прихильністю до долі та прагнень українського народу, Шевченко не шукає якихось прямих паралелей. Він продовжує послідовно переносити на український ґрунт велику біблійну істину, яка має допомогти його рідному народові й у години неволі та лихоліть, й у години щастя. Шевченкові не потрібні спрощені аналогії. Він підкреслює це, повністю зберігаючи прадавні деталі псалма. Водночас він робить дуже багато, даючи людям надію та приклад, як поводитися в тих обставинах, у яких, здається, немає виходу. Це важливо, оскільки Шевченко не вдається до буквалістських історичних паралелей. У псалмі, де паралель ніби лежить на поверхні, він утримується від бажання використати її. Він підкреслює той факт, що його переспіви ґрунтуються не на вульгарному, а на поняттєвому, категоріальному паралелізмі. Раніше під час аналізу циклу переспівів було вказано на важливість першого псалма [Радуцький 1996, с. 123–124]. У Псалтирі, яким послуговувався Шевченко, цей псалом, власне, був пе-

редостаннім, але за змістом якраз він мав би завершувати весь цикл.

Річ у тім, що більшість псалмів – це молитви та звернення людей до Бога. Грішники живуть у реальному світі, сповненому труднощів і несправедливості, у яких часто винні вони самі. Люди благають Бога звернути на них увагу, посприяти вирішенню їхніх проблем, установити справедливий порядок. З текстів різних псалмів та з їхніх переспівів перед Т. Шевченком постають не герої, а звичайні люди, подібні до кожного з нас. Їхні переживання добре знайомі нам, як і їхні звернення до Бога. Саме така особливість псалмів – через переспіви Шевченка – зумовила їх органічне входження в українську літературу. Звісно, це стало можливим лише завдяки генію народного поета, який зумів розгледіти в давніх священних текстах описи сучасного йому буття. Шевченко, зрозумівши сам, робить зрозумілим і для нас усіх, що його «малі й німі» – рідні брати й сестри «убогих сиріт, злидарів і бідаків» Псалтиря; що проблеми українців ХІХ ст., які страждають від «злих, лютих, несправедливих», мало чим відрізняються від проблем Давидових сучасників.

Це, мабуть, підштовхує його до створення нового молитовника українського народу на базі найавторитетнішого релігійного тексту, зміст якого втрачається майже на очах. Так з'являються переспіви, у кожному з яких постають одвічні проблеми людства – про боротьбу добра та зла, про вибір шляху в житті, про справедливість, про сім'ю, про народ.

Кожен з переспівів має надихати людей, що впали у відчай. Кожен з них говорить про те, що ми мусимо жити по правді та сподіватися на те, що саме Божа правда врешті-решт переможе, незважаючи на тимчасову перевагу зла. Упевненість у тому, що так усе й буде, виражають завер-

шальні псалми Псалтиря. Вони справляють враження, ніби їхні автори дожили до часів перемоги добра. Один з таких псалмів і завершує цикл переспівів Шевченка, який не менше стародавніх авторів розумів важливість радісного фіналу. Порівняємо тексти оригіналу 149-го псалма та його переспіву Т. Шевченком.

I. 1 Співайте Господеві пісню нову,
 восхвалить Його на зборі
 праведників.
 2 Хай Ізраїль радіє
 творінням Його,
 сину Сіону хай Царем своїм
 веселяться!
 3 Хай хвалять ім'я його танком,
 грою на бубні та архві, хай
 співають Йому.
 4 Бо благоволить
 Господь народові
 своєму, прикрашає смиренних
 спасінням.
 5 Хай торжествують праведні
 у славі,
 радіють на ложах своїх.
 6 Хвала Богові хай буде на устах
 їхніх, і меч обосічний – у руці
 в них.
 7 Щоб помстити народам і
 покарати племена.
 8 Царів їхніх пов'язати кайданами,
 а вельмож їхніх – в залізній путі;
 9 Щоб учинити над ними суд
 написаний.
 10 Він – величність
 всіх праведників
 Його!
 Алілуйя.

י
 ללו זה שירו ליהנה שיר ה' תהלתו. בקהל
 וידים:
 שמח ישראל בע' שיו; בני ציון, וגילו במלכם:
 תגלו שמו במהול; בת' ה' נכנור, וזמרי-לו:
 ירוצה והנה פעמו; ופאר זמרים. בישועה:
 עלזו חסידים בכבוד; זמנו, על-משקבותם:
 זממות אל בגרונם; וקרב פיפיות בידם:
 יעשות תקעה בזים; תוכח'ת, בלאמים:
 אס'ר מלכיהם בזקים; ונכבדיהם, בכבלי ברזל:
 יעשות בהם משפט פתוב, הנה הוא לכל-חסידיו,
 ללונה:

II. 1 Заспівайте для Господа
пісню нову,
Йому слава на зборах святих!
2 Хай Ізраїль радіє
Творцем своїм, хай Царем
своїм тішаться діти Сіону
3 Нехай славлять Ім'я Його
танцем, нехай вигравають
для Нього на бубні та гусях,
4 бо знаходить Господь
уподобу в народі Своїм
прикрашає покірних спасінням!
5 Хай радіють у славі святі,
хай співають на ложах своїх,
6 прославлення Бога – на їхніх
устах, а меч обосічний –
ув їхніх руках
7 щоб чинити між племенами
помсту, між народами – кари,
8 щоб їхніх царів пов'язати
кайданами, а їхніх вельмож –
ланцюгами,
9 щоб між ними чинити суд
написаний!
Він – величний для всіх
богобійних!
Алилуя!

[Переклад
митрополита Іларіона]

Псалом новий Господеві
І новую славу
Воспоєм честним собором,
Серцем нелукавим;
Во Псалтирі і тимпані
Воспоєм благая,
Яко Бог кара неправих,
Правим помагає.
Преподобні во славі
І на тихих ложах
Радуються, славословлять,
Хвалять ім'я Боже;
І мечі в руках їх добрі,
Острі обоюду,
На отмщеніє язикам
І в науку людям.
Окують царей неситих
В залізіє пута
І їх славних оковами
Ручними окрутять,
І осудять губителі
Судом своїм правим
І вовки стане слава,
Преподобним слава

[Шевченко 2000, – с. 77].

Отже, основним спрямуванням оригінального псалма є віра в те, що неодмінно настануть щасливі часи, праведники торжествуватимуть, а грішники, царі й вельможі опиняться в кайданах. Однак гармонії в царстві праведників передують акти помсти. Праведники матимуть змогу помститися своїм кривдникам і самі виконають вирок, призначений Богом. Шевченко, який доти пом'якшував усе, що в оригіналі було пов'язане з ідеєю помсти, цього разу, навпаки, ретельно відтворив зміст

псалма. У його лексиці навіть з'явилося дещо архаїчне слово «отмщеніє», запозичене з тексту церковнослов'янського перекладу. Чим пояснити таку зміну настрою поета? Чому він так кардинально змінює акценти? Відповідь на ці запитання слід шукати в аналізі контексту вживання поняття «помста» в різних випадках. Річ у тім, що в попередніх псалмах ідеться про буденне життя, яке, на думку псалмоспівця, буквально насичене жадою помсти. У дохристиянському суспільстві помста була самозрозумілою категорією звичаєвого права. Така позиція, зрозуміло, не могла бути прийнятною для цивілізованої людини в ХІХ ст. У 149-му псалмі помста набирає характеру остаточної битви між Добром і Злом, символізує прихід нової ери. Такий контекст не змушує Шевченка закликати людей до кривавих розправ. У переспіві він просто констатує, що сили Зла не безмежні й час, коли Добро перемаже, неодмінно настане. Природно, що слідом за першоджерелом він використовує образ військової перемоги.

Саме цим можна пояснити й те, що поет вживає не насичене конкретним змістом і всім відоме слово «помста», яке викликає негативні асоціації, а значно абстрактніше поняття «отмщеніє», що має характер радше невідворотного природного явища, якому не потрібно допомагати. Таким чином, Шевченко знову пом'якшив жорстокість, що є в оригіналі, хоча й повністю погодився з його провідною думкою. Цьому також сприяє переспів активного «щоб чинити між племенами помсту», «царів пов'язати кайданами» – пасивним «окують царей неситих». Тобто, у Шевченка знову йдеться про те, що все станеться саме собою і добрим не доведеться брати активну участь у каральних акціях, навіть тоді, коли вони зумовлені справедливим почуттям помсти.

Переспів псалма насичений лексемою «слава», що є однією з найулюбленіших у Шевченка. Далі зупинимося детальніше на вживанні цього поняття у псалмах. Нині ж варто зазначи-

ти, що, використовуючи вказану лексему, Шевченко підкреслює урочистий характер псалма. Якщо раніше «слава» зрідка з'являлася в переспівах – часто поруч із «неславою», – то тут цим поняттям насичений буквально весь псалом. Спробуємо простежити за тим, у якій послідовності Шевченко його вживає. По-перше, праведні «славословлять» ім'я Боже. Підносити Божу славу поет закликає постійно. Крім того, «во славі», яка, очевидно, є відлунням всеосяжної «Божої слави», перебувають «преподобнії», тобто праведні. Уживається ця лексема й у значенні «лихої слави», яка збігається з неславою – тієї славою, котра виявляється лише мороком, що врешті-решт розсіюється. Така слава належить «царям неситим», на яких, як відомо, чекають кайдани.

Переспів завершується щирою обіцянкою:

І вовіки стане слава,
Преподобним слава.

Саме слава стає для Шевченка символом прийдешньої гармонії. Остання наступить, на думку поета, тоді, коли остаточно зіллються два ключових поняття: добро та слава.

Цикл Шевченкових переспівів відкриває псалом, у якому йшлося про те, що людина сама обирає свій шлях, за власним розсудом приєднується до табору добрих або злих. Наступні переспіви в тих чи інших варіантах порушують тему одвічної боротьби Добра і Зла, що точиться на землі. А останній переспів циклу сповіщає про невідворотність остаточної перемоги Добра й об'єднання цього поняття з поняттям Слави. Та й сам Шевченко свій переспів 149-го псалма повторює в поемі «Неофіти». Ось що писав про це В. Щурат: «Перше, що Шевченко навіть в найсвобідніших наслідуваннях вірно придержується гадок тексту; друге, що в обсягу тексту він робить незначні зміни в формі пропусків і вставок, або розширень і скорочень, щоб надати своїм псалмам характеру

національного, політичного, чи більш світського; третє, що всі зміни, які робить Шевченко в церковнім тексті, виходять лиш на користь єго наслідовань, приспорюють їм ядерности і ясности, декуди звязкости гадок, – а ніколи не будять не-смаку» [Щурат 1905, с. 30].

Можна погодитися з думкою літературознавця. Справді, Шевченко у своїх переспівах ретельно зберігає глибинний зміст біблійних текстів, удаючись при цьому до його тлумачення. Тому інколи переспіви видаються зрозумілішими читачам, ніж самі псалми. Це дає нам право стверджувати, що Шевченку вдалося створити те, що він задумав: переспіви, тобто твори, що переносили б екзотичні образи Давнього Сходу на ґрунт української культури. Імовірно, написанню кожного переспіву передували роки роздумів Шевченка над оригінальними псалмами. Можна додати до висновків Щурата, що переспіви Шевченка часто-густо повертають християнам автентичний зміст псалмів, порушений інколи неканонізованими перекладами Біблії на окремі національні мови. Досить часто текст Шевченка точніше передає суть думки, аніж ті переклади, якими він послуговувався. Тим паче, деякі із Шевченкових знахідок використовувалися в подальших перекладах псалмів українською мовою.

Такий феномен можна пояснити насамперед унікальним літературним і мовним хистом Шевченка, титанічною роботою над осмисленням псалмів, чим протягом усього життя переймався Тарас Григорович. Створення переспівів було логічним наслідком регулярних студій мистця й поета над Святим Письмом. Псалми з дитинства стали частиною Шевченкового світогляду. Саме завдяки цьому, за допомогою переспівів, поет зміг зробити Псалтир і всю Біблію органічним складником духовного життя українців.

Звернімося також до теми паралельності історичного буття персонажів книг Старого Заповіту та творів Шевченка. Їх роз-

діляють не лише тисячоліття. Ні з погляду історика, ні з погляду культуролога неможливо припускатися думки щодо проведення прямих паралелей у суспільному та особистому житті юдеїв біблійної доби та українців Шевченкової. Користуючись термінологією Освальда Шпенглера, слід зазначити, що культурне життя цих двох цивілізаційних утворень не було ні гомологічним, ні аналогічним (під культурним життям слід розуміти весь обсяг культурної діяльності людини, зокрема й суспільно-політичну активність).

Процеси, що відбувалися на Близькому Сході задовго до зародження сучасної європейської цивілізації, та ті, які бачив Шевченко в Україні першої половини й середини XIX ст., мали зовсім різні характери, відмінні причини та неоднакові наслідки. Якщо про процеси в Україні ми можемо сказати, що розуміємо їхню суть (через хронологічну та культурну близькість до нашого часу), то процеси, свідками яких стали автори псалмів, ми можемо лише намагатися інтерпретувати, адже для їх розуміння нам потрібно було б увійти в простір і час малознайомої для нас культури. Ці процеси так само були не до кінця зрозумілі й Шевченкові, який, до речі, не намагався у своїх творах іти за всіма історичними фактами: згадаймо лише про фрагмент, у якому він змусив єврейського царя пасти свиней [Шевченко 1974, с. 274].

Отже, слід виважено й обережно ставитися до безпосередніх паралелей між історичними долями двох народів, паралелей, які нібито використав у своїй творчості Шевченко. Інакше ми стали б на шлях дилетантизму, примітивізму. Можна навести думку академіка О. Білецького, який до подій біблійних часів підходив із сучасних йому позицій. Це дозволило говорити йому і про «присутність» Біблії, і про Шевченкове її тлумачення так: «Але головним творцем літератури, об'єднаної в Біблію, є все ж народ, який колись у ліриці псалмів висловлював свої невиразні сподівання, у книгах “пророків” протестував проти

гніту царів, багатіїв і самої ж жрецької аристократії. Тяжко іноді в цих текстах почути голос народної маси серед інших голосів, які намагаються його заглушити. Шевченко почув його і в Біблії. Твори, які стільки разів служили і служать цілям експлуатації, цілям затемнення, він зумів використати для цілей революційної боротьби» [Білецький 1965, с. 286].

Сьогодні, коли чимало написано про неприйнятність застосування класового підходу у вивченні історії, неповнота (а отже, і некоректність) висновків деяких радянських дослідників стає очевидною. Однак такими ж некоректними є й інші спроби осучаснити біблійні часи, навіть тоді, коли їх роблять з діаметрально протилежних позицій.

Тут читач міг би закинути нам докір щодо розмов про паралелізм. Цей закид є цілком слушним, але віднести його слід передусім до тих дослідників, які намагаються проводити дуже прямі історичні паралелі. Ми ж, роблячи це, підкреслюємо, що вони носять суто літературний характер. Ідеться лише про використання Шевченком біблійної літературної традиції.

Отже, ще раз зазначимо, що будь-які спроби вести мову про те, що Шевченко розкриває паралелі між історичним або культурним буттям прадавніх євреїв і українців ХІХ ст., є некоректними. Фактично, ті, хто намагаються стверджувати це, звинувачують Шевченка в елементарному історичному та культурному невігластві, відсутності в нього самого історичного чуття.

Аналізуючи твори Шевченка, зокрема біблійні переспіви, ми переконуємося, що ці звинувачення марні й безпідставні. Насправді Шевченко не думав наводити прямі історичні паралелі. Хіба було схожим становище полонених євреїв у Вавилоні та українців у Російській імперії? Достатньо побіжного погляду на ситуацію, аби переконатися, що підстав для порівняння практично не існує. Для історичного періоду

вавилонського полону євреїв було властиве існування держав-паразитів, які спеціалізувалися не на виробництві, а на війнах, що приносили їм найбільші прибутки. На той час ці держави лише вступали в стадію економічного розвитку, формувалися багатоетнічні імперії. До таких свого часу належали Єгипет, Ассирія, Вавилон, Мітанні, єврейська держава за часів Давида й Соломона, Персія, Китай, об'єднана єврейська держава (Юдея та Ізраїль) за часів Давида й Соломона.

В історичні часи, які передували вавилонському полону, за царів Давида й Соломона, єврейська держава саме перетворювалася на потугу, яка за рахунок військових перемог збільшила свою територію та зону впливу. (До речі, саме Давида можна вважати досить вдалим правителем-завойовником – фігур, аналогічних йому, історія не знає.) Певний час вона становила гідну конкуренцію послабленим тоді Єгипту, Ассирії та Вавилонії, які, очевидно, вбачали в цій державі своєрідну імперію зла.

В історії України протягом XVI–XIX ст. важко знайти щось подібне. Вона навіть не мала державної незалежності, погрожувати сусідам не могла, а супердержав (у розумінні геополітичної ситуації Стародавнього Сходу) взагалі не існувало.

Надалі, через низку внутрішніх (розпад єдиного царства, династійні чвари, послаблення армії) та зовнішніх (посилення сусідів, їхнє невдоволення геополітичними реаліями, реваншистськими настроями в цих країнах) причин, єврейська держава втратила свою могутність та стала жертвою сусідів. Вавилонська супердержава завдала державі євреїв остаточної політичної поразки. Згодом сталося те, що було цілком природним для суспільно-політичних реалій того часу. Ще асирійці запровадили примусове переселення народів на нові землі в межах величезної імперії – з метою асимілювати їх та запобігти будь-яким повстанням. Цю практику успішно використовували тоді всі держави-переможниці (зокрема єврейська держава, яка переселила чимало вороже настроєних народів). Не дивно, що

до переселення євреїв на нові землі вдалися і правителі Вавилону. У ті часи це не була акція, спрямована саме проти євреїв, а добре відомий запобіжний захід.

Навряд чи хто-небудь зможе згадати приклади масштабного застосування подібної практики в Європі в Новий час, а тим більше – стосовно українців.

Переселений народ втратив свою історичну батьківщину, а тому не міг і думати про автономію або політичну незалежність. Він лише «орендував» вавилонські землі. А тому єдиним політичним гаслом для них могло стати лише повернення до святого Сіону. Нічого схожого неможливо знайти в історії України. Українці ніколи не втрачали своєї батьківщини, а тому гасло повернення до неї було б для них абсурдним.

Вавилонські можновладці практично не вживали заходів, спеціально спрямованих на асиміляцію євреїв. Вони вважали, що саме переселення буде сприяти цьому, і не помилялися, адже більша частина «полонених» справді залишилася на нових землях, асимілювалася. Для євреїв у той час першочерговою стала потреба збереження національних і культурних цінностей, створення неперервної культурної традиції: завдання не стільки політичне, скільки культурне. Отже, жодного історичного або культурного підґрунтя ця паралель не має. Та хочемо ще раз підкреслити, що, реконструюючи навіть такі дуже загальні історичні обставини, ми робимо це з позицій сьогодення, не беручи до уваги світосприйняття як простих людей, так і можновладців тієї епохи, яке – через відмінність культур – суттєво різнилося.

Водночас ми маємо право коректно говорити про пов'язаність біблійних реалій з реаліями часів Шевченка, до яких він вдається і які дозволяють проводити певні літературні, знакові та образні паралелі. Річ у тім, що Шевченко працював не з історичним матеріалом, не з історичними джерелами. Він працював з могутньою культурною традицією, яка формувалася протягом віків на основі біблійного всесвіту.

Ця традиція, як ми вже зазначали, вивела Біблію за межі історичних хронік і фактично відірвала її від реальної історії. Отже, Біблія стала позачасовим духовним, моральним та культурним феноменом, наповненим образами святих та символами життя, угодного Богові.

Знову звернімося до думки дослідниці Шевченкової творчості М. Ласло-Куцюк, яка пише із цього приводу: «І внаслідок цієї співзвучності стилю й візії Шевченка та старозаповітних пророків постійна праця конденсації і адаптації моделі відбувається так природно, так невимушено, що розкриття творчого процесу, завдяки якому з'являється новий твір, вимагає з боку дослідника особливої уваги. Це стосується в першій мірі аналізу символів. Шевченко повністю засвоїв мову символів, якими оперує Біблія, він не модернізує і не парафразує біблійну символіку, а проникає в її первісну, архетипову основу» [Ласло-Куцюк 1992, с. 80].

І тут ідеться не так про Біблію-літопис, як про літературний і філософський твір. Таку Біблію знав Шевченко. А така Біблія репрезентувала духовну історію людства і, зокрема, єврейства. Ця історія трималася і тримається на широкому колі наскрізних понять. Саме в ній Шевченко знаходить такі поняття, як добро, воля, доля, Бог, Божий суд, Божа кара, слава, які не стосуються справжньої історії євреїв, але складають їх сакральну історію. І саме ця сакральна історія стає паралельною до духовної історії України, до історії Шевченкової України, яка створюється автором як певний ідеал, втілення якого в життя стало б здійсненням віковичних мрій українського народу. Із цього погляду цілком коректно говорити про паралелі, які відкриває Шевченко в Біблії та в житті сучасних йому українців. Адже паралелі ці відбивають лише єдність духовних і моральних категорій, які мають забезпечити добро на землі. Ці паралелі краще було б назвати спробою наблизити Біблію до сьогодення.

Виходячи із цього, вважаємо за необхідне звернути особливу увагу на появу в біблійних переспівах наскрізних мотивів Шевченкової творчості та їхню біблійну інтерпретацію. Саме вони дозволяють говорити нам про паралелі, які проводить Шевченко для тлумачення біблійних категорій і образів на ґрунті української історії та культури.

Про національну рецепцію Біблії взагалі та зокрема про наскрізні мотиви й образи Шевченкової творчості та їх подальше опанування в українській поезії кінця XIX–XX ст. останнім часом написано чимало. Згадаємо таких авторів, як І. Дзюба [Дзюба 1998], В. Скуратівський [Скуратівський 1997], відзначимо монографічне дослідження І. Бетко [Бетко 1999], книжки О. Забужко [Забужко 1993, 1997], Г. Грабовича [Грабович 1998]. Розвідку із зазначеної тематики надрукував і автор цих рядків [Радущкий 1996].

Однак тема ця не вичерпана, вона чекає на нових дослідників, бо з року в рік творчі надбання Т. Шевченка постають перед нами все новими й новими гранями [Грабович 1998].

ЛІТЕРАТУРА

Бетко І. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії XIX – початку XX століття. – К., 1999.

Біблія або Книга Святого Письма Старого й Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена [митрополитом Іларіоном Огієнком]. – К.: Українське Біблійне Товариство, 2007.

Білецький О. Шевченко і західноєвропейські літератури // Збір. творів: у 5 т. – К., 1965. – Т. 2.

Верещагин Е. Библистика для всех. – М., 2000.

Грабович Г. Шевченко як міфотворець. Семантика символів у творчості поета. Перше видання. – К., 1991; друге видання. – К., 1998.

Дзюба І. Між культурою і політикою. – К., 1998. – С. 180–203.

Діброва В. Поет як структура рідної стихії (Думки з приводу книжки Г. Грабовича «Шевченко як міфотворець») // *Сучасність*. – 1997. – № 7–8.

Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. – К., 1993.

Забужко О. Шевченків міф України: спроба філософського аналізу. – К., 1997.

Ласло-Куцюк М. Оригінальність українських обробок псалмів // Велика традиція. – Бухарест, 1979.

Ласло-Куцюк М. Шевченківські наслідування пророкам // Вогонь і слово. Космогонічний міф на Україні. – Бухарест, 1992.

Маланюк Є. Книга спостережень: проза. – Торонто, 1962.

Огієнко І. Українська культура. – К., 1918.

Псалтир: книга псалмів. – К.: Українське Біблійне Товариство, 2008.

Радуцький В. «Псалми Давидові» очима перекладача // *Jews and Slavs*. Jerusalem, 1996. – Vol. 5 : Jew and Ukraine. – С. 123, 124.

Радуцький В. Навколо 52 і 53 Псалмів із циклу «Псалми Давидові» Т. Шевченка: спроба тлумачення // *Праці IV Міжнародного конгресу україністів. Літературознавство*. – К., 2000. – Кн. 1. – С. 453–456.

Радуцький В. Ще раз про проблеми інтерпретації «Псалмів Давидових» Т. Шевченка: Мотиви неволі, пророцтва, обраності, відродження // *Праці III Міжнародного конгресу україністів. Літературознавство*. – К., 1996. – С. 355–363.

Скуратівський В. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії XIX – початку XX століть. – К., 1997. – С. 3–40.

Шевченко Т. Кобзар. – К., 1974.

Шевченко Т. Давидові псалми. – К., 2000.

Щурат В. Святе Письмо в Шевченковій поезії. – Л., 1905.

В статтю речь идет о цикле поэзий Тараса Шевченко «Псалмы Давида», где он сознательно объединил два важных принципа – библейский и национальный украинский. Поэт впервые убедительно и с чрезвычайной художественной силой использовал в контексте проблем Украины – национально-поэтических, духовных, социальных – широкую палитру религиозно-философского и художественного мира Псалтыря.

Ключевые слова: Шевченко, псалмы, вариации, мотивы и образы Псалтыря.